

Оригиналан научни рад

UDK 911.3 Дедијер Ј.; 91:929
Дедијер Ј.; 911.3(497.6)
Original scientific work**Милован Р. Пецељ**
Милица М. Пецељ**АНТРОПОГЕОГРАФСКИ РАКУРС ЈЕВТА ДЕДИЈЕРА**

Извод: Рад је посвећен антропогеографском делу великог српског географа Јевта Дедијера. Цвијић му је поверио да развија колегиј антропогеографије. Крунско дело му је *Херцеговина-антропогеографска студија*. Дедијер је преданим радом израстао у одличног геоморфолога и глациолога. Писао је радове из карстологије, геологије, географије насеља, регионалне географије и радове о националном питању. Омиљена тема били су му радови о сточарским кретањима, али се прославио са радовима из антропогеографије.

Кључне речи: Дедијер, Цвијић, антропогеографија, Херцеговина

Abstract: This paper is dedicated to the work of a great Serbian geographer Jevto Dedijer. He was entrusted with development of anthropogeography by Cvijić. Dedijer's seminal work is *Herzegovina – an Anthropogeographic Study*. Due to his commitment, Dedijer grew into an outstanding geomorphologist and glaciologist. He wrote papers in karstology, geology, geography of settlements, regional geography and papers on national issue. His favorite topics were herding and migration of livestock, but he became famous for his works in anthropogeography.

Key words: Dedijer, Cvijić, anthropogeography, Herzegovina

Уводне напомене

Као географ, Јевто Дедијер (1879-1918), појавио се одмах после Јована Цвијића, када се о Босни и Херцеговини морало неупоредиво више знати. Све се то догађало када је Европа била препуна тенденциозно пропагандних текстова о Балкану, али је ипак признавала податке строге науке. Цвијић је 1892. године прошао Херцеговином, ради изучавања крашких феномена и тада му се прируци нашао 12-годишњак Јевто Дедијер. Цвијић је Дедијера прихватио и подучио вештом проматрању појава на терену и упутио га у тајне географске науке. Дедијер је био свестран географ који је стекао одлично географско образовање код Цвијића, а потом га проширио код познатих бечких професора А. Пенка, Е. Оберхумера, К. Јиричека, Е. Брикнера, А. Грунда и тако је упознао бечку географску школу. Дедијер је 1916. године радио у важном надлештву у Паризу, са познатим француским географима: Демартоном, Деманжоном, Галоом и Сионом и упознао француску географску школу Видала де ла Блаша.

Ценећи Дедијеров научни рад Цвијић је сматрао да он може урадити антропо-географску студију о Херцеговини, а потом о Босни, како би се у случају озбиљнијих политичких потреса могло ићи на мировну конференцију са добрим аргументима за њен будући политичко-географски положај.

Методолошки приступ

Дедијер је у истраживањима примењивао: *општи методолошки приступ* који се састоји из теренског истраживања и *генетски метод* који му је омогућавао проучавање еволуције народа, култура становништва, насеља и територија. У испитивањима порекла становништва, Дедијер се ослањао на проверени Цвијићев метод, који се темељио на народној традицији, на пореклу крсних имена, етнографским мотивима и карактеристичним објектима за одређене области. Дедијер је, приликом истраживања Херцеговине, стриктно применио Цвијићеву методологију и ту је кључ његових успешних антропогеографских истраживања.

Дедијерова антропогеографска истраживања

Цвијић је најпре је сачинио *Упутства за проучавање села у Србији* 1896. године, а потом и *Упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини* 1898. године. Тиме започињу организована научна истраживања насеља и становништва у јужнословенским земљама. Резултати ових истраживања публикују се од 1902. године под насловом „Насеља српских земаља”, а од 1922. године под измењеним називом „Насеља и порекло становништва.” Највећи број дела биле су монографије о пределима и она представљају највредније стваралаштво Цвијићеве антропогеографске школе. На XI конгресу Међународне географске уније, одржаном 1925. године, образована је Комисија за истраживање сеоских насеља. До тада је у „Насељима“ објављено десет монографија. Прва антропогеографска дела, са простора Босне и Херцеговине, објавили су Ј. Дедијер, С. Трифковић и О. Козић-Ђурић. До избијања Балканских ратова у едицији „Насеља српских земаља” објављено је пет књига од чега су била два Дедијерова дела: *Билећке Рудине* (1903) и *Херцеговина* (1909), која су садржала корисне картографске илустрације (Мишковић, М., 2003).

Два су догађаја била од велике важности у Дедијеровом животу. Најпре случајно познанство са Цвијићем, када је имао само 12 година. Други догађај јесте писмо које је Дедијер, као мостарски гимназиста, упутио Цвијићу 1898. године, након што је прочитао Цвијићева *Упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини* у *Српском Вјеснику*. Дедијер је одмах послао Цвијићу своје прво писмо 19. X 1898. године, нудећи му један текст о свом завичају¹

¹ Сачувано је 45 писама која је Дедијер упутио Цвијићу.

/Велеучени господине!²

'Српски Гласник' у једноме од својих оскораишњијех бројева изнио је 'упутства за проучавање села у 'Босни и Херцеговини'... Ви тражите описе појединијех мјеста из Босне и Херцеговине... Али кад сам чуо, да сви оваки радови иду преко Вас, одлучио сам да Вам пошаљем на приказ један свој покушај описивања мјеста, ће сам први пут угледао свијета... Ако би Вам се свидио овај мој рад, изволите ми се јавити, а ја ћу Вам послати још који рад.

Цвијић није скривао задовољство о чему говоре његове речи подршке записане на последњем листу Дедијеровог писма:

Млади пријатељу. Похвалите родољубе! Јуначине хоћемо. Добићете новац за пут. Право име ставити! Ширите 'Упутства' што више и задобијете поменуће младиче за овај посао. Извештај показује име народнога./³

Цвијићу су били потребни млади и вредни сарадници. Од првог писма које је Дедијер упутио Цвијићу, па до одговора који му је стигао, прошло је само шест дана. Када је Цвијић објавио „Упутства“, Дедијер је имао 18 година.

Дедијер је антропогеографске процесе проучавао на основу породичних, родовских и племенских традиција, миграционих струја, сточарских кретања и процеса етничке асимилације. Пописивао је породице, њихове куће и села, испитивао је њихово порекло, крсне славе, пратио њихова кретања и описивао њихове навике, склоности, а нарочито њихову душу. Тако се посветио својој земљи и свом народу, од ране младости, па до краја живота. До појаве Дедијера тим послом су се бавили свештеници, учитељи и ученији људи који су се бавили књижевним радом. Они су сакупљали обилату грађу и у томе је велика вредност њиховог рада (Ђоровић, В., 1999). Са колико озбиљности и одговорности је Дедијер прилазио истраживањима показује друго писмо које му је Дедијер упутио Цвијићу под крај 1898. године:

Вашему врло цијењеном писму од 25. X. 98. веома сам се обрадовао. Колико сам се обрадовао, што сте пронашли да је мој опис села Задубља вриједан, - више сам се обрадовао што сам у Вама стекао учевна и добра пријатеља, који ми може бити од врло велике користи...⁴

Дедијер је изводио теренска испитивања, освајајући Херцеговину корак по корак, сакупљајући грађу коју је уредно слао Цвијићу на преглед, тражећи од њега мишљење и нова задужења. Дедијер 1899. године испитује села око Мостара и упознаје Цвијићевог сарадника Луку Грђића (1857-1918). Дедијер је на терен ишао са школским друговима Таминцићем и Вујевићем, а једно време придружио им се и Ђ. Пејановић. Дедијер је тада у Мостару становао код Атанасија Шоле, једног од највећих интелектуалаца тог времена, културног делатника и политичара. Обилазећи херцеговачких села, Дедијер је често наилазио на неочекиване проблеме. Власти у Љубу-

² Архив САНУ, 13484/304-1.

³ Исто.

⁴ АСАНУ 13484/304-2, Писмо Јевте Дедијера Јовану Цвијићу 1898.

шжом су му 1899. године забранили свако кретање. Маја 1908. године, у Попову пољу ухапшен је са Ј. Цвијићем и Б. Ж. Милојевићем. Спроведени су у затвор у Требињу где им је одузета сакупљена грађа. Дедијер је био праћен по налогу Земаљске владе приликом истраживања Крајине 1912. г.

Одласком на студије географије и историје у Београду, Дедијер је значајно проширио географска знања и од тога момента летње ферије је користио за антропогеографска истраживања, како он каже „моје отаџбине.” Од сакупљене грађе која је настала у периоду од 1898–1903, Дедијер је штампао *Билећке Рудине* (1903) у едицији *Насеља Српских земаља*. Био је то први рад из Босне и Херцеговине који је штампан у тој едицији, а стручну оцену о њој изнео је Ј. Ердељановић 1904. – *Ово је многоструко интересантна област коју је њен описивач врло исцрпно и ваљано проучио. Лепо је истакао значај карсног земљишта и северног ветра и хидрографских прилика на положај и типове насеља. Од особите је вредности одељак о економским приликама.*⁵

Антропогеографска студија – Херцеговина (1909) је Дедијерово најбоље дело. Оно је круна десетогодишњег рада и једно од најзначајнијих дела из антропогеографије код нас. Овом студијом Дедијер је ударио угаони камен у српској антропогеографији. После објављивања ове студије, Дедијер постаје признат географ о чијим научним радовима су афирмативно писали професори са познатих универзитета Европе – Прага, Москве, Минхена, Париза и Берлина. Студија – *Херцеговина* обухватала је читаву област. Мало је оних који су се толико снажно одужили свом завичају као што је то учинио Дедијер. Антропогеографске појаве и процесе он је објашњавао уважавајући физичко-географске факторе (клима, рељеф са надморском висином, хидрографија и биогеографија), који су утицали на живот становништва, положај и изглед насеља, миграције и начин привређивања. Дедијер је посветио највећи простор антропогеографским проблемима. Обрадио је историјски период, економске прилике, положај и типове насеља, топонимију, постанак села и порекло становништва, затим миграције становништва и социјалну психологију. Посебни део студије чине испитивања насеља (Дедијер, Ј., 1911).

У одређивању типова села Дедијер се ослањао на проверени Цвијићев антропогени циклус. „Антропогени циклус у еволуцији сеоских типова мора у карсту закржљати одмах у свом почетку.” То је полазиште где се Цвијићев антропогеографски циклус може до краја вршити. Дедијер нам оставља непроцењив запис и схеме о типовима херцеговачких сеоских и варошких кућа.⁶ Дедијер је описао сва-

⁵ ДР. ЈЕВТО ДЕДИЈЕР, *НАУЧНИ РАДОВИ*, BOSN. HERZ. INSTITUT, FÜR BAL-KANFORSCHUNG, N.R. 270 Bibliotheca MUSEI Bosn. et Herz, Sarajevo, С 8925.

⁶ По именима биља и дрвећа (по лијески - 10), по разним особинама пластике терена (највише по Груда – 4 села), по клими и положају (Присоје, Подосоје, Ивина чак 55 села), по боји своје околине 53 села, по разним животињама 32 села и по облику крстац укупно 22 села. По именима разних братстава и по личним именима названо је 186 села итд.

ко село, његов постанак, тип, порекло становништва, уз приказ привредних прилика. Данас је Дедијерове научне поставке немогуће заобићи у географским, етнографским, демографским, историјским, психолошким, социолошким и другим истраживањима. Све што је после Дедијера попаљено и збрисано са лица земље, захваљујући студији *Херцеговина*, може се верно реконструисати.

Дедијер је посебну пажњу посветио миграцијама становништва, које се почетком 20. века кретало из два правца ка долини Неретве. Израдио је каталогски преглед досељавања, а порекло становништва је одређивао на основу крсне славе. Дедијер је пратио и исељавање из Херцеговине у Далмацију, Босну, Хрватску и Славонију. Реч је о пионирским антропогеографским и етнографским испитивањима Херцеговине, која су обухватила анализу преко пет хиљада породица и то је својеврстан миграциони каталог. Интересантни су записи о *Херама* које је Дедијер сматрао најпопуларнијим људима међу динарским Србима. Део сакупљене грађе који се односио на невесињска и мостарска села, пропао приликом Дедијерове селидбе из Сарајева у Београд 1908. год. Поред О. Козића, са Дедијером су на прикупљању материјала радили његови другари. „Са особитим одушевљењем радили су тадашњи ђаци мостарске гимназије: С. Вујевић, В. Периновић, Р. Тохол, Т. Ромовић, Р. Чупковић, В. Јелић, а затим филозоф Н. Буквић и Т. Братић, свештеник.” (Дедијер, Ј., 1909).

О сточарским кретањима

Докторску дисертацију „Сточарска кретања у Херцеговини - антропогеографска студија“, Дедијер је одбранио на Бечком универзитету 1907. године. Ментори су му били Е. Оберхумер и Е. Брикнер. Пратећи сточарска кретања у Херцеговини, Дедијер по узору на Демартонова истраживања истих на Карпатима и Алпима пратио живот сточарских области Динарида. Дедијер је дошао до сазнања која је могао упоредити са властитим истраживањима сточарских кретања у Босни и Херцеговини. То му је послужило да креира оригиналну научну идеју, базирану на аналогiji сродних географских области и сличних антропогеографских појава, које су се могле применити за сличне регионе. Идеје је саопштио Цвијићу.⁷

*Читајући разне књиге о Француској видео сам да сродни географски објекти изазивају сличне антропогеографске појаве. Кад бих имао годину дана времена чини ми се да бих успео да пронађем аналогije, међу народима врло далеких, као што су на пример, босанске Балије и шпански сточари...*⁸

Динариди и Карпати су слични по природи, начину живљења и привређивању становништва. То је био пресудан тренутак у Дедијеровој

⁷ АСАНУ, 13484/304-39, Писмо Јевта Дедијера Јовану Цвијићу од 15/3. фебруара 1916. године. Адреса Дедијера је Vanves (Seine) Rye de Paris 153.

⁸ Исто.

научној преокупацији и од тада ће најважнија област његових научних истраживања бити антропогеографија.

*Чланак г. de Martonne-а о сточарском животу на Карпатима у 'Zu Fr. Ratzels Gedachtin' је интересантан... има доста сличних ствари са Херцеговцима. Мене све више интересује антропогеографија.*⁹

Радови о сточарским кретањима, великог поштовалаца дела Ј. Цвијића, Е. Демартона, постали су омиљена тема и централно научно-истраживачко поље Дедијера. Он је знао да сезонска сточарска кретања, у потрази за храном покрећу за собом и становништво. То је Дедијер презентовао кроз поглавља у докторату: „Сточарски начин живота“, „Сточарски живот на Хуминама и Рудинама“, Сточарска кретања и начин живљења у „Северној Херцеговини“ и „Област планинских пашњака“ (Дедијер, Ј., 1907). Резултате ових истраживања. Дедијер саопштава Цвијићу, наводећи запажања о сточарским кретањима старинаца, балија (муслиманско номадско становништво) и србљака:

*Проблем о нашим балијама све ме више привлачи... Мене је фрустрирало име Србљак, које се овдје употребљује као синоним за планинца, који не иде са стоком изван атара свога. То је антропогеографски назив за човјека који станује на великим висинама. Србљак контраран је назив Хумњак.*¹⁰

Био је то сложен извештај у коме Дедијер отвара низ оригиналних антропогеографских проблема. Интересантан проблем у сточарским кретањима су и земље *ходалице* - беговски поседи које су сељаци куповали од њих, обрађивали их па потом продавали другима. Ходалице су настале у Херцеговини и биле су последица сточарских кретања и миграција. Земља је ходала из руке у руку.

Закључак

Радови из антропогеографије су лична карта Дедијера. Одмах иза њих следе радови из глацијације и националне географије. Дедијерово капитално дело – *Херцеговина* прва је антропогеографска студија о једној земљи код нас. Постала је образац и узор свим истраживачким подухватима те врсте, до данас. Сточарска кретања су била Дедијерова омиљена истраживачка тема. Прерана смрт није му пружила прилику да се у потпуности искаже у овом научном пољу. Српска антропогеографска школа дала је значајна имена која су оригиналним научним радовима прославила целокупну српску географску науку.¹¹ Она живи и данас ме-

⁹ Исто.

¹⁰ АСАНУ 13484/304-26, Писмо Ј. Дедијера Ј. Цвијићу из Сарајева од 22. 9. 1907.

¹¹ Српска антропогеографска школа – Значајан допринос на развоју и методолошком осавремењивању дао је В. Радовановић. У развоју ове школе допринос су дали етнографи и антропогеографи Ј. Ердџановић, Т. Ђорђевић и М. Филиповић, М. Лутовац, П. Шобајић, и Ј. Трифуноски. На развоју српске антропогеографске школе истакли су се С. Стаменковић и М. Грчић. У БиХ антропогеографским истраживањима бавили су се: О. Козић-Ђурић, С. Трифковић, М. Карановић, Т. Канаџ, М. Бјеловитић, М. Мишковић и З. Маријанац.

тодолошки осавремењена, негујући традицију која је дуга преко стотину година. Јевто Дедијер је један од стубова српске антропогеографске школе.

ЛИТЕРАТУРА

- Гњато, Р., Медар-Тања, И. (2009): *Етнолошка грађа у дјелима Јевта Дедијера*. Ђоровићеви сусрети, Научни скуп Јевто Дедијер и Васиљ Поповић – живот и дјело, СПКД Просвјета, Билећа-Гацко, стр. 192-208.
- Дедијер, Ј. (1903): *Билећке Рудине, антропогеографска испитивања*. Насеља Српских земаља, Српска краљевска академија, Београд, стр. 669-900.
- Dedijer, J. (1907): *Das Hirtenursen der Hercegovina Antropogeographische Studie*, Wiener, стр. 2-4.
- Дедијер, Ј. (1908): *Врсте непокретне својине у Херцеговини*. Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини. (XX/3), 387-402.
- Дедијер, Ј. (1908): *Старе сеоске породице у Херцеговини*. Гласник Земаљског музеја XIX, 391-392.
- Дедијер, Ј. (1909): *Херцеговина – антропогеографска студија*. Насеља Српских земаља, 6, Београд.
- Дедијер, Ј. (1909): *Глацијација Височице у Јужној Босни*, Глас Српске краљевске академије наука, LXXIX, 187-192.
- Dedijer, J. (1909): *Die Alten Bauernfamilien in der Herzegovina*. Adolf Holzhausen, Wissenschaftliche, Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina, VI, Wien, s. (1) + 4.
- Дедијер, Ј. (1909): *Наука као национални рад*, „Босанска Вила“, XXIV, 399 и 370.
- Дедијер, Ј. (1909): *Херцеговина, антропогеографска студије*, СКА, Београд, 1- 448.
- Дедијер, Ј. (1910): *Испитивање српских насеља*. „Босанска Вила“, XIII-XIV, 353.
- Дедијер, Ј. (1911): *Поријекло Босанско-херцеговачког становништва*. Преглед I бр. 7 и 8, Сарајево, стр. 421-431.
- Дедијер, Ј. (1912). *Типови и развитак насеља у Европској Русији*. Гласник Српског географског друштва. (1/2), 332.
- Дедијер, Ј. (1912). *Херцеговина и Херцеговини*. Нови Сад: Летопис Матице Српске, 47-83.
- Дедијер, Ј. (1913): *Нова Србија*. Српска књижевна задруга, (XXII/154), 1-302.
- Дедијер, Ј. (1914): *Сточарске зоне у планинама динарске системе*. Гласник Српског географског друштва, 39-57.
- Dedijer, St. Jevto. (1907): *Das Hirtenursen der Hercegovina Antropogeographische Studie*. Архива Бечког универзитета, Wiener: Докторска дисертација.
- Дедијер, Ј. (1914): *Сточарске зоне у планинама динарске системе*, Гласник Српског географског друштва, 39-57.
- Dedijer, J. (1916): *La Transhumance dans les pays dinariles*. Annales la Géographie.
- Демартон, Е. (1927): *Географски рад Јована Цвијића*. Гласник СГД. (13), 2.
- Лубурић, А. (1930): *Дробњаџи племе у Херцеговини, порекло, прошлост и етничка улога у нашем народу*. Београд.
- Мандић, Н. С. (2000). *Српске породице Војводства Светог Саве*. Гацко, стр. 1-575.
- Мишковић, М. (2003): *Карта насеља земље Павловића*. Павловића, АНУРС, Бања Лука-Српско Сарајево, стр. 611-613.
- Пецел, Р. М. (2001): *Херцеговачке Рудине – поља у кршу*. Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево.

- Пецељ, Р. М. (2007): *Јевто Дедијер – истраживач Херцеговине и значајна личност у Српској географији*. Географски факултет Београд, Природно-математички факултет Бања Лука, Београд–Бања Лука.
- Пецељ, Р. М. (2009): *Јевто Дедијер и српска географска школа*. Ћоровићеви сусрети, Научни скуп Јевто Дедијер и Васиљ Поповић – живот и дјело, СПКД Просвјета, Билећа-Гацко, стр. 168-191.
- Пецељ, Р. М. (2009): *Јевто Дедијер, следбеник Цвијићеве српске географске школе*. Зборник радова, Географски факултет Универзитета у Београду, (VII), 299-314.
- Ћоровић, В. (1925): *Босна и Херцеговина*. Српска књижевна задруга, 1, Београд.
- Ћоровић, В. (1999): *Књижевни рад Срба у Мостару*, Глас Српски, Б. Лука, стр. 91-93.
- Филиповић, С. М. (1948): *Гласинац антропогеографско-етнолошка расправа*. САНУ Одељење друштвених наука, Српски етнографски зборник, (LX/32), 141.
- Цвијић, Ј. (1991): *Балканско полуострво*. Друго издање, САНУ, „Књижевне новине“, Завод за уџбенике, Београд.
- Цвијић, Ј. (1907) *О научном раду*, Београд.
- Цвијић, Ј. (1989): *Сабрана дела*. САНУ, Београд, НИРО *Књижевне новине* Београд, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, Београд, радови и говори и чланци Јована Цвијића сабрани 15 књига.
- Писма Јевте Дедијера Јовану Цвијићу из Сарајева, Беча и Париза.
- Насеља Српских земаља*. (1909): Атлас 6, Уредио д-р Ј. Цвијић, Српска Краљевска Академија, Српски Етнографски зборник, књ. 12, Београд.

Milovan R. Pecelj

Milica M. Pecelj

ANTHROPOGEOGRAPHIC PERSPECTIVE OF JEVTO DEDIJER

Summary

Works in anthropogeography represent Dedijer's personal mark. Right after them, there are papers in glaciology and national geography. Dedijer's seminal work *Herzegovina – an Anthropogeographic Study* is the first anthropogeographic study about a country in our region. It has become and remained a model and a template for all research studies of this kind. Herding and livestock migration were Dedijer's favorite research topics. Dedijer's untimely death did not allow him to express his full potential in this field of science. Serbian anthropogeographic school produced significant researchers who brought fame to Serbian geographic science with their original scientific works.¹² It is still present in a new modernized form cherishing tradition long more than a hundred years. Jevto Dedijer is one of the pillars of Serbian anthropogeographic school.

¹² *Serbian anthropogeographic school* – V. Radovanović gave a significant contribution to its development and methodological modernization. The following ethnogeographers and anthropogeographers gave their contribution to the development of the school: J. Erdeljanović, T. Đorđević and M. Filipović, M. Lutovac, P. Šobajić, and J. Trifunovski. S. Stamenković and M. Grčić also contributed to the development of Serbian anthropogeographic school. In Bosnia and Herzegovina, anthropogeographic research was conducted by: O. Kozić-Đurić, S. Trifković, M. Karanović, T. Kanaet, M. Bjelovitić, M. Mišković and Z. Marijanac.